

ВЕСНІК БДУ

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЧАСОПІС
БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА
УНІВЕРСІТЭТА

ВЫДАЕЦЦА 3 КРАСАВІКА 1969 ГОДА
АДЗІН РАЗ У ЧАТЫРЫ МЕСЯЦЫ

СЕРЫЯ 4

3, 2008

Галоўны рэдактар

В.Р. РУДЗЬ

Рэдакцыйная калегія серыі:

Н.Б. МЯЧКОЎСКАЯ (адказны рэдактар),

А.М. АНДРЭЕЎ, Т.Д. АРЛОВА, З.І. БАДЗЕВІЧ, С.Я. ГАНЧАРОВА-ГРАБОЎСКАЯ (нам. адказнага рэдактара), Т.М. ВАЛЫНЕЦ, С.В. ДУБОВІК (нам. адказнага рэдактара па журналістыцы), В.Л. ЖУК (нам. адказнага рэдактара), С.М. ЗАПРУДСКІ, В.І. ІЎЧАНКАЎ, І.І. КАЗІМІРСКАЯ, Н.С. МАКАРЭВІЧ (адказны сакратар), Н.М. НІЖНЁВА, Б.Ю. НОРМАН, М.Р. ПРЫГОДЗІЧ (нам. адказнага рэдактара), В.П. РАГОЙША, І.С. РОЎДА, В.М. САМУСЕВІЧ, Л.П. САЯНКОВА, Л.Д. СІНЬКОВА, С.С. СТЭЛЯ, Н.Т. ФРАЛЬЦОВА, В.В. ХАЛІПАЎ, М.В. ХАЎСТОВІЧ, Л.У. ХВЯДЧЭНЯ, І.А. ЧАРОТА, Т.І. ШАМЯКІНА

МІНСК
БДУ

Заснавальнік:
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

ВЕСНІК БДУ

Серыя 4: Фігал. Журн. Пед. 2008. № 3

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі № 805

на беларускай і рускай мовах

Адрас рэдакцыі: 220006, Мінск, вул. Бабруйская, 7, каб. 412, 413.
Тэл. 209-54-00
E-mail: vestnikbsu@bsu.by

Рэдактар *В.І. Барысава*
Карэктар *Л.А. Меркуль*
Тэхнічны рэдактар *В.П. Швед*
Набор і верстка выкананы ў рэдакцыі часопіса *І.Я. Яновіч, В.П. Швед*

Падпісана да друку 20.02.09. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Друк афсетны.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 12,09. Ул.-выд. арк. 12,74.
Тыраж 200 экз. Заказ 160.
Цана: для індывідуальных падпісчыкаў – 11 170 руб.;
для арганізацый – 32 665 руб.

Надрукавана з арыгінала-макета ў РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ»
220030, Мінск, вул. Чырвонаармейская, 6
ЛП № 02330/0056850 ад 30.04.04

ЗМЕСТ

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Скоропанова І.С.</i> Содружество поэзии и живописи: стихотворения-посвящения Всеволода Некрасова.....	3
<i>Вострыкава А.У.</i> Творчасць Бажэны Бенешавай у кантэксце развіцця чэшскай псіхалагічнай прозы першай паловы XX ст.....	9

МОВАЗНАЎСТВА

<i>Рагаўцова А.В.</i> Назоўнікавыя зоакампаненты ў фразеалагізмах сучаснай беларускай літаратурнай мовы	13
<i>Сазановіч А.П.</i> Сувязь сінаніміі слоў-суправаджальнікаў і сінаніміі фразеалагізмаў з валентна абмежаваным значэннем	17
<i>Чайка Н.У.</i> Спецыфікацыя семантыкі эліптычных канструкцый на суперсінтаксічным узроўні	21
<i>Стрижэвіч Е.В.</i> Словообразовательный потенциал глаголов с корневой морфемой латинского происхождения	27
<i>Соусь С.В.</i> Языковые преамы реализации притязания на роль друга и помощника во властном дискурсе Великобритании и США	33

ЖУРНАЛІСТЫКА

<i>Падаляк Т.У.</i> Традыцыі часу і час традыцый: Янка Купала і газета «Звязда»	38
<i>Жаўняровіч П.П.</i> Размежаванне публіцыстыкі і прозы (на падставе аналізу частотнасці лексічных адзінак у творах Уладзіміра Караткевіча).....	41
<i>Лебедева А.Л.</i> От радиостанции «Крыніца» к современным белорусским FM-станциям: информационно-коммуникативные особенности новостного вещания.....	45
<i>Горский И.Н.</i> Семиотический метод как инструмент анализа текстов СМИ.....	50
<i>Поварич П.П., Саенкова Л.П.</i> Британские молодежные журналы современной культуры как тип издания: медиакритический аспект	54
<i>Кононова Е.И., Макарова Ю.В.</i> Феномен расследовательской журналистики в условиях Восточной Европы	58
<i>Касько У.К.</i> Маральна-этычная праблематыка журналісцкай дзейнасці А.К. Сержпутоўскага.....	62

ПЕДАГОГІКА

<i>Волкович Т.А.</i> Личностно-ориентированное образование: исторический аспект	68
<i>Морозова И.В.</i> Практическое обучение в процессе формирования профессиональной компетентности специалиста: современные требования и методы реализации	73
<i>Коновальчик Е.А., Смотрицкая Г.Е.</i> Особенности гендерной социализации учащихся в условиях общеобразовательной школы	77

РЭЦЭНЗІІ

<i>Некрашэвіч-Кароткая Ж.В.</i> Шматмунія перавыданні твораў Мікалая Гусоўскага ў Літве, Польшчы, Украіне	82
<i>Лясковіч С.М.</i> С.М. Струкава. Лексіка беларускай мовы: гісторыя і сучаснасць.....	85
<i>Клімаў І.П.</i> Л.М. Гамеза. Комплексны лексічны слоўнік беларускай мовы (сінонімы, антонімы, амонімы, паранімы).....	87

ВЫДАТНЫЯ ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ

<i>Жук О.Л., Березовин І.А.</i> Степан Андреевич Умрейко (к 100-летию со дня рождения).....	89
---	----

ХРОНІКА, ІНФАРМАЦЫЯ

<i>Запрудскі С.М., Чарота І.А.</i> XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд, 10–16 верасня 2008 г.)	92
<i>Чумак Л.Н.</i> VIII Международная научная конференция «Язык и социум»	97
<i>Руденко Е.Н.</i> Международная научная конференция «Славянские языки: аспекты исследования» (VI Супруновские чтения).....	99
<i>Макарэвіч Н.С.</i> Кандыдацкія дысертацыі, абароненыя на філалагічным факультэце і зацверджаныя ВАК Рэспублікі Беларусь у 2007–2008 гг.	100

Паказальнік артыкулаў, апублікаваных у 2008 г.	102
---	-----

Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1994.

Лепешаў І.Я. У фразеалагічную скарбонку. Гродна, 2004.

Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. Мн., 1993. Т. 1–2.

Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы. Мн., 1998.

Мамедов А.М. Сочетаемость и значение наречных фразеологизмов современного русского языка // Рус. яз. и лит. в азерб. шк. 1986. № 4. С. 26–32.

Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке. М., 1964.

Сидоренко М.И. К вопросу о границах лексического состава фразеологических единиц // Проблемы фразеологии. М., 1964. С. 125–132.

Сидоренко М.И. Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке. Л., 1982.

Шавкунова О.В. Изменение структурно-функциональных свойств незамкнутых фразеологизмов в связи с особенностями их использования в речи // Уч. зап. Ульяновск. гос. пед. ин-та. Ульяновск, 1963. Т. 17. Вып. 7. С. 123–127.

Шуба П.П. Сучасная беларуская мова. Мн., 1987.
Янкоўскі Ф.М. Беларуская мова. Мн., 1978.

Паступіў у рэдакцыю 26.06.08.

Аксана Пятроўна Сазановіч – аспірант кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства ГрДУ імя Я. Купалы. Навуковы кіраўнік – доктар філалагічных навук, прафесар М.А. Даніловіч.

Н.У. ЧАЙКА

СПЕЦЫФІКАЦЫЯ СЕМАНТЫКІ ЭЛІПТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ НА СУПЕРСІНТАКСІЧНЫМ УЗРОЎНІ

Посвящена семантической спецификации эллиптических конструкций – одной из актуальных проблем синтаксиса. Рассматривается способ суперсинтаксической спецификации – при помощи полного предложения. Анализируются константы места, времени, способа действия, а также компоненты актантной группы – партативы, результативы, объекты, адресаты, сужающие, расширяющие или уточняющие значение семантического фона. Исследуются полупредикативная, присоединительная и пояснительная синтаксические связи, при помощи которых спецификаторы связываются с эллиптической конструкцией.

The article is devoted one of the current problems of linguistics – the problem of semantic specification of elliptical constructions. Two ways of intra-syntagmatical specification are discussed – actantical and syronstantical. Organizing of the meanings of the elliptical constructions is formed with the help of syronstants of place, time, ways of action and also with the help of the components of the actantical group – partatives, resultatives, objects, addressees, etc. The article is also devoted to the syntactical connection with the help of which specifiers are linked with the elliptical construction, – semi-predicative, additional, explanatory.

Пытанне пра семантычную спецыфікацыю эліптычных канструкцый з'яўляецца актуальным у сінтаксісе. Семантычную арганізацыю эліптычных сказаў вывучалі многія даследчыкі (гл. Аділова 1988; Винокур 1965; Дубовцева 1998; Золотова 1975), у той час як спецыфікацыі названых канструкцый прысвечаны адзінкавыя працы (гл. Артюшков 1984; Вардуль 1969). У асноўным увага засяроджвалася на семантызацыі аманімічных форм эліптычных канструкцый (гл. Дубовцева 1988; Обердэрфер 1977) або на ўмовах функцыянавання гэтых канструкцый у тэксце (гл. Огнева 1990; Ситдикова 1990; Сковородников 1984). Патрабуюць дэталёвага вывучэння ўзроўні семантычнай спецыфікацыі эліптычных канструкцый і сродкі фаміравання іх семантыкі.

Пры даследаванні намі выкарыстоўваюцца апісальны метады, які дазваляюць зрабіць класіфікацыю сродкаў і ўзроўняў спецыфікацыі эліптычных канструкцый. Элементы кам-

панентнага аналізу выкарыстоўваліся для вызначэння семантычных функцый актантаў.

Семантычная спецыфікацыя эліптычных канструкцый можа ажыццяўляцца, акрамя ўнутрысінтагматычнага і сінтаксічнага, і на суперсінтаксічным узроўні. У якасці спецыфікатараў выкарыстоўваюцца самыя розныя сродкі. Найбольш пашыранай з'яўляецца *прэдыкатыўная суперсінтаксічная спецыфікацыя*. Прэдыкатыўныя суперсінтаксічныя спецыфікатары прадстаўлены дзвюма сінтаксічнымі адзінкамі – поўнай і эліптычнай канструкцыямі.

Семантыка эліптычнага сказа з'яўляецца недастатковай без кантэксту і таму для яе канчатковай канкрэтызацыі абавязкова патрабуюцца спецыфікатары. Прэдыкатыўныя адзінкі найбольш поўна ўдакладняюць семантыку сказа і дазваляюць пазбягаць двухсэнсоўнасці, якая нярэдка назіраецца ў эліптычных канструкцыях. Напрыклад, неадназначнасць семантыкі можа назірацца ў

канструкцыях *А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч); *Хай мо хто б маладзейшы* (І. Мележ); *У цябе ж сэрца* (А. Дудараў), хоць і кваліфікуюцца названыя з’явы як унутрысінтагматычны эліпсіс, а не кантэкстуальны. Гэты факт яшчэ раз абвяргае сцвярджанне аб тым (гл. Огнева 1990; Ситдикова 1990), што эліптычныя канструкцыі з’яўляюцца дастатковымі і не маюць патрэбы ў кантэксце.

Акрамя таго, паміж эліптычным сказам і сказам-спецыфікатарам узнікаюць пэўныя логіка-семантычныя адносіны, характар якіх абумоўлены семантыкай імпліцытна (у эліптычных канструкцыях) і экспліцытна (у поўных сказах) выражаных кампанентаў. Логіка-семантычныя адносіны выконваюць значную ролю ў фарміраванні семантыкі эліптычнай канструкцыі: яны прадвызначаюць значэнне апушчанага дзеяслова і канструкцыі ў цэлым. Названыя адносіны залежаць ад характару актантаў і сірканстантаў спецыфікатара і эліптычнай канструкцыі. Намі вылучаны некалькі тыпаў адносін паміж эліптычнай канструкцыяй і спецыфікатарам.

Эліптычныя канструкцыі, што змяшчаюць лагічны вывад, сустракаюцца даволі часта. Семантычныя адносіны паміж эліптычнай канструкцыяй і поўнай узаемаабумоўленай: поўны сказ (спецыфікатар) канчаткова фарміруе семантыку эліптычнага сказа, а эліптычны сказ, у сваю чаргу, змяшчае лагічны вывад на аснове спецыфікатара. Пры гэтым эліптычныя сказы з’яўляюцца семантычна неадназначнымі без кантэксту. Напрыклад, семантыка эліптычных сказаў *Самы момант – якую-небудзь свабодную пасаду* (А. Макаёнак); *Хай мо б хто маладзейшы?..* (І. Мележ); *Ну, але ў гэты год – трохі, трохі – у другі...* (І. Мележ) не можа сфарміравацца да канца без спецыфікатара – поўнага сказа ў дадзеным выпадку. А пры яго далучэнні эліптычныя сказы набываюць семантычна завершаны характар: *Цяпер жа, кажуць, пустых кабінетаў многа. Самы момант – якую-небудзь свабодную пасаду...* (А. Макаёнак); *Нацягалася я за канём! – У голасе яе пачулася пакорлівая просьба: – Хай мо б хто маладзейшы?..* (І. Мележ); *– У хаце – холадно, цесно. – Што дамавіна, то дамавіна... Ну, але ў гэты год – трохі, трохі – у другі...* (І. Мележ). Акрамя таго, эліптычныя канструкцыі ў прыведзеных прыкладах змяшчаюць выразны вывад: у адпаведнасці з

законам дастатковых падстаў семантычны спецыфікатар выконвае функцыю пасылкі. Названыя логіка-семантычныя адносіны фарміруюцца рознымі шляхамі: на аснове агульнай прэдыкатыўнай прыкметы *холадно – дамавіна* (3), семантычнага падабенства *пусты кабінет – свабодная пасада* (1) і фактаў, адзін з якіх змяшчае лагічны вывад адносна другога *я нацягалася – маладзейшы* (2).

Эліптычны сказ *І, ведаеце, не трэба так заўзята* (А. Петрашкевіч) без семантычнай спецыфікацыі невыразны. Сірканстант спосабу дзеяння *заўзята* недастатковы для фарміравання семантыкі і можа спалучацца з дзеясловамі розных груп – *дзеянне, маўленчыя працэсы* і інш. Таму ў гэтым выпадку проста неабходны семантычны спецыфікатар: *Мухіна (разгублена). На распрацоўку гэтай ідэі мы загубілі столькі часу і сродкаў... І, ведаеце, не трэба так заўзята... І крытычна* (А. Петрашкевіч). Пры далучэнні спецыфікатара выразна фарміруецца семантыка маўленчых працэсаў. Акрамя таго, эліптычны сказ змяшчае лагічны вывад: *мы распрацавалі, а значыць, не трэба так заўзята*. Эліптычны сказ *Да ўсіх – з павагай у сяле* (Н. Гілевіч) таксама патрабуе спецыфікатара, паколькі змяшчае ў сабе элементы ўнутрысінтагматычнага і кантэкстуальнага эліпсіса: *Альжбэта Францаўна Кудзёлка... // Разводка быццам бы... але // Па ўсім відаць, што не свісцёлка... // Да ўсіх – з павагай у сяле...* (Н. Гілевіч).

Эліптычны сказ *А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч) таксама патрабуе спецыфікацыі. Семантычныя суб’екты *адзін* і атрыбутыўны кампанент з *начальства* не здольны самастойна сфарміраваць семантыку сказа. Пры далучэнні спецыфікатара *Бывала ж хваробы такой не было. А цяпер – то адзін, то другі, і ўсё больш з начальства* (А. Петрашкевіч) семантыка становіцца завершанай. У дадзеным выпадку эліптычны сказ змяшчае лагічны вывад на аснове семантыка-сінтаксічных адносін супярэчных кампанентаў, адзін з якіх эліпсаваны: *хваробы не было – то адзін, то другі*.

Эліптычны сказ *У цябе ж – сэрца* (А. Дудараў) не можа ўспрыняцца без спецыфікатара з адпаведнай семантыкай. Пры яго далучэнні фарміруецца адпаведная семантыка сказа *Нельга табе. У цябе ж – сэрца* (А. Дудараў). Паміж эліптычным сказам і спецыфікатарам

фарміруецца вывад на аснове дастатковых падстаў: *баліць сэрца → нельга хвалявацца*.

Часам паміж часткамі складанага сказа ўзнікаюць прычынна-выніковыя адносіны. Эліптычны сказ *Сюды – не сорам з «кірмашу»* (Н. Гілевіч) таксама з'яўляецца семантычна недастатковым. Далучэнне спецыфікатара тут з'яўляецца неабходным: *Мясіца слаўная на зайздрасць. Сюды – не сорам з «кірмашу»... Ну што ж, вярнуся ў хату зараз – Скажу таксама Тамашу...* (Н. Гілевіч). Пры гэтым эліптычны сказ змяшчае выражаны вывад у дачыненні да спецыфікатара. Прычым спецыфікацыя ў прыведзеным прыкладзе мае кальцавы характар: займае і перадпазіцыю і постпазіцыю ў адносінах да эліптычнай канструкцыі.

Радзей сустракаюцца эліптычныя канструкцыі, што ўдакладняюць змест спецыфікатара. Звычайна спецыфікатар (поўны сказ) змяшчае мінімальную колькасць інфармацыі, а эліптычны сказ, нягледзячы на структурную непаўнату, удакладняе яго і нярэдка пашырае змест. Таксама ўдакладненне паміж спецыфікатарам і эліптычнай канструкцыяй можа змяшчаць і іх семантычную неадпаведнасць.

Эліптычныя сказы, якія ўдакладняюць змест спецыфікатара, змяшчаюць элемент кантэкстуальнасці. Звычайна эліптычны сказ з'яўляецца разгорнутым паведамленнем у дачыненні да спецыфікатара. У канструкцыях *Аднойчы разважалі, // Колькі хто хацеў бы // Жыць на свеце. // Матэрыя пакуль цвітуць кветкі, // Птушкі – пакуль іх носяць крылы, // Звяры – пакуль іх хорыць ногі, // Дрэвы – пакуль на сваіх плячах трымаюць неба* (М. Танк) эліптычная частка змяшчае ўдакладненне, пашырэнне даданай часткай. Па сутнасці гэты сказ можна кваліфікаваць і як кантэкстуальны, няпоўны, аднак наяўнасць даданай часткі робіць кваліфікацыю неадзначнай.

Наступны прыклад з'яўляецца эліптычнай канструкцыяй, больш таго, ён мае патрэбу ў абавязковым далучэнні спецыфікатара: *Хто – з суседам, // Што каля боку, хто – праз стол, // Хто – сам з сабой, // Хто – з цэлым светам...* // *Усе гавораць! А пра што?* (Н. Гілевіч). Спецыфікатар *Усе гавораць! А пра што?* удакладняе часткі з эліпсісам дзеяслова, якія змяшчаюць толькі семантычныя аб'екты і суб'екты. Самі па сабе суб'екты і аб'екты не здольны фарміраваць семантыку

эліптычнага дзеяслова, а тым больш такую тонкую і складаную, як маўленчая дзейнасць.

Эліптычны сказ *Словы, словы – нібы з канвеера... А навокал – вецер гуляў* (В. Зуёнак) таксама патрабуе семантычнай спецыфікацыі. Эліптычны сказ удакладняе спецыфікатар: *Шар зямны да вачэй абклеены: У навінах – як дошка аб'яў. Словы, словы – нібы з канвеера... А навокал – вецер гуляў...* (В. Зуёнак).

Эліптычныя сказы *Хто – ўпарта і Хто – распачна ўвогуле* з'яўляюцца семантычна мнагазначнымі. Суб'ект і сірканстант названай канструкцыі могуць спалучацца з рознымі паводле семантыкі дзеясловамі. Пры далучэнні спецыфікатара семантыка сказаў становіцца надзвычай выразнай: *Жылі і жыў ём усім, чым жыццё нас адорвае, // Свой крыж несучы, быццам лёс // Хто – ўпарта! Над зорнаю прорэаю. // Хто – распачна, сцежкамі слёз* (Т. Бондар). Відавочна, што семантыка дзеяслова фарміруецца на кантэкстуальным узроўні: апушчаны дзеяслоў быў названы ў папярэднім сказе. Гэта і дазваляе ліквідаваць семантычную неадзначнасць падобных канструкцый і свабодна функцыянаваць ім у мове.

Сустракаюцца эліптычныя канструкцыі, якія, акрамя ўдакладнення, змяшчаюць элементы далучэння. У канструкцыях *Будзе што паглядзець. Ёсць нямала навін. Я – з Чырвон-гарадка, можа, сорок хвілін* (П. Броўка) эліптычны сказ далучаецца да спецыфікатара, і ў сукупнасці яны фарміруюць неабходную семантыку. Трэба адзначыць, што бяззлучнікавае далучэнне надае паведамленню пабольшаную сэнсавую нагрузку, якая дазваляе канкрэтызаваць семантыку апушчанага дзеяслова.

Сказ *На мой прывет – глухі адказ!* (Р. Баравікова) з'яўляецца ў большай ступені самастойным, чым папярэднія, аднак пры далучэнні спецыфікатара паміж канструкцыямі фарміруюцца пэўныя сінтаксічныя адносіны – эліптычны сказ удакладняе папярэдні: *Чамусьці ўзяў і ўсё парушыў. На мой прывет – глухі адказ* (Р. Баравікова). Часам сустракаюцца прыклады, у якіх эліптычны сказ раскрывае змест спецыфікатара: *А бяду агораем: прынясу сёе-тое. Скрыню поўную, карову. Хату – бацько паможа* (І. Мележ). Падобныя сказы часам могуць мець імпліцытную семантыку і таму абавязкова павінны функцыянаваць у кантэксце.

Эліптычны сказ *І наўздагонку – лістапад!* (Р. Баравікова) таксама мае пэўную ступень самастойнасці. Аднак ён удакладняе значэнне спецыфікатара і змяшчае элементы далучэння: *Бягу. Чаго стаяць пад грушай? І наўздагонку – лістапад!..* (Р. Баравікова). Канструкцыя *І ўсцяж баразны – араты* (В. Зуёнак) змяшчае не толькі значэнне ўдакладнення ў дачыненні да спецыфікатара, але і адценне вылучэння гэтага факта сярод іншых: *Як Бог, як сусвету ўладар – // Любуюся ў ілюмінатар: // То вёска праскоча між хмар. // І ўсцяж баразны – араты* (В. Зуёнак). Сустракаюцца выпадкі, калі эліптычны сказ цалкам паясняе значэнне спецыфікатара, і семантычная сувязь паміж імі ў такім разе ўзаемаабумоўленая. Гэта адбываецца часцей за ўсё тады, калі спецыфікатар мае недзеяслоўны спосаб выражэння прэдыката: *Дарма, цётка! Мы да вас па-добраму...* (В. Быкаў). У дадзеным выпадку спецыфікатар з'яўляецца безасабовым сказам, граматычная аснова якога выражана словам катэгорыі стану.

Канструкцыя *Калі што – кулямётам* (В. Быкаў) з'яўляецца семантычна недастатковай. Пры далучэнні спецыфікатара семантыка эліптычнай канструкцыі становіцца выразнай і паміж канструкцыямі ўсталёўваюцца логіка-семантычныя адносіны ўдакладнення: *Давайце я схаджу, – сказаў ён проста, нібы гутарка ішла аб якой драбязе. – Калі што – кулямётам* (В. Быкаў). Неабходна адзначыць, што ў сказе *Калі што – кулямётам* назіраецца эліпсіс дзеясловаў у двох прэдыкатыўных частках, а таксама іказальнага слова *то*. Падобныя канструкцыі часта выкарыстоўваюцца ў дыялогах, бо адпавядаюць асноўнаму парабаванню дыялагічнай мовы – прычыгу эаноміі.

Удакладненне семантыкі эліптычнага сказа можа адбывацца спосабам *семантычнай неадпаведнасці кампанентаў*. Гэты спосаб таксама з'яўляецца пашыраным у мастацкіх і публіцыстычных творах. Удакладненне спецыфікатара спосабам неадпаведнасці мае экспрэсіўны характар, бо супастаўляюцца дэнататы дзвюх канструкцый – поўнай і эліптычнай. Прычым паміж эліптычным сказам і спецыфікатарам сінтаксічная сувязь можа быць самай рознай. Сказ *Не канешне – на вашага Мікалая! – сказаў Міканор* (І. Мележ) з'яўляецца семантычна недастатковым без спецыфікатара, бо сірканстант са значэннем

часу на вашага Мікалая можа спалучацца з рознымі дзеясловамі – *прыехаць, сустрэцца, зрабіць, адпачыць* і інш. Пры ўводзе ў сказ паказчыка семантыкі *Нічога, уважу! Святаў многа! Не канешне – на вашага Мікалая! – сказаў Міканор* (І. Мележ) змест эліптычнай канструкцыі становіцца выразным. Семантычная выразнасць фарміруецца дзякуючы ўзаемадзейню кампанентаў *уважу – не на Мікалая*, пры якім адзін з іх выключае другі. Далучальныя адносіны з адценнем узаемавыключэння надаюць канструкцыі імпліцытную семантыку: змест сказа ў кантэксце адрозніваецца ад анталагічнага. Такія прыёмы нярэдка ў сучаснай беларускай мове, бо надаюць эліптычнаму сказу большую ступень экспрэсіўнасці, што дазваляе функцыянаваць названым сказам у іх тыповай функцыі.

Сказ *А то кеб з чужым – мірна!* (І. Мележ) з'яўляецца адносна самастойным. Самастойнасць яго абумоўлена тым, што ў яго склад уваходзяць дэлібератыўны суб'ект з *чужым* і сірканстант *мірна*. Спалучэнне гэтых двух кампанентаў дазваляе прадвызначыць катэгарыяльную семантыку апушчанага дзеяслова – гэта пэўныя стасункі паміж суб'ектамі. Аднак характар гэтых адносін можна ўдакладніць толькі пры дапамозе спецыфікатара: *Гут і ў сям'і сварышся вечно!.. А то каб з чужым – мірна! Смех, ды і годзе* (І. Мележ). Спецыфікатар дае магчымасць вызначыць, што ў эліптычным сказе апушчаны дзеяслоў са значэннем *жыць*. Што датычыць семантычных адносін, то эліптычны сказ удакладняе змест спецыфікатара. Гэта адбываецца за кошт спалучэння неадпаведных дэнататыўных фактаў *сварыцца – мірна*. Прычым сам па сабе спецыфікатар таксама характарызуецца семантычнай недастатковасцю, і толькі пры дапамозе эліптычнай канструкцыі фарміруецца цэласная семантыка. На гэтай падставе можна зрабіць выснову, што семантычная сувязь паміж эліптычнай канструкцыяй і спецыфікатарам узаемаабумоўленая і двухбакая.

Эліптычны сказ *А паважаны Сяргей Міхайлавіч на чужым гарбу – у рай* (А. Дзялендзік) з'яўляецца таксама недастатковым у плане зместу. Перад намі адзін дэнатат, і без параўнання з іншым мы не можам меркаваць аб семантычных адносінах паміж структурамі. Нават наяўнасць суб'екта *Сяргей Міхайлавіч* і сірканстантаў спосабу дзеяння і

месца не фарміруе канчатковае значэнне эліптычнага сказа. Далучэнне паказчыка канкрэтызуе значэнне апушчанага дзеяслова: *Зяюля мае свае перакананні і стойка іх абараняе. А паважаны Сяргей Міхайлавіч на чужым гарбу – у рай* (А. Дзялендзік). Акрамя таго, удакладненне семантыкі эліптычнага сказа адбываецца за кошт спалучэння неадпаведных дэнататывных фактаў. Адносіны неадпаведнасці могуць фарміравацца і пры ўмовах семантычнай трансфармацыі ў сказах тыпу: *Зручная ў цябе пазіцыя – за людзей, для іх дабрабыту. А тэжнакрат Ляшчук – за бяздушныя агрэгаты* (А. Дзялендзік).

І зусім рэдка сустракаюцца канструкцыі, дзе эліптычны сказ *звужае семантыку спецыфікатара*. Адносіны звужэння інфармацыі ўсталёўваюцца паміж прэдыкатам спецыфікатара і сірканстантам эліптычнага сказа. Калі ўлічыць той факт, што ў эліптычных сказах другаснае прэдыцыраванне фарміруецца невербальнымі сродкамі, то можна сцвярджаць, што першасны і другасны прэдыкаты фарміруюць паміж сабой пэўныя адносіны. Названыя канструкцыі маюць і структурную адметнасць – эліптычны сказ звычайна змяшчае мадальныя дзеясловы і прэдыкатыўныя прыслоўі. Менавіта названыя словы і ўдакладняюць змест спецыфікатара шляхам звужэння інфармацыі. І яшчэ адна адметнасць – эліптычныя сказы ў такіх канструкцыях маюць большую ступень самастойнасці, чым папярэднія. Напрыклад, эліптычны сказ тыпу *Трэба ў лес змяшчае выразную семантыку перамяшчэння ў прастору*. Аднак семантычны суб'ект удакладняецца толькі пры дапамозе спецыфікатара: *Мне тут болей нельга. Трэба ў лес* (В. Быкаў). Прэдыкатыўнае прыслоўе *трэба* звужае кола дзеясловаў, якія б маглі ўжывацца на месцы апушчанага дзеяслова. Пры гэтым, натуральна, удакладняецца і звужаецца семантыка дзеяслова. Прычым у гэтым прыкладзе і спецыфікатар мае сінтаксічны нуль, семантычны модуль якога – *быць, знаходзіцца*. Аднак паколькі названыя дзеясловы адносяцца да быційных, то семантычнае напаўненне пры гэтым істотна не мяняецца. Аналагічным з'яўляецца эліптычны сказ тыпу *Магу на ўсе чатыры*. Розніца паміж сказами заключаецца ў тым, што тут ужываецца мадальны дзеяслоў. Што датычыць семантыкі, то названы сказ таксама з'яўляецца адносна аўтаномным. Пры гэтым

паміж спецыфікатарам і эліптычным сказам фарміруюцца адносіны імплікацыі – змест спецыфікатара ў кантэксце не адпавядае сістэмнаму: *Значыць, я – вольны казак? Магу на ўсе чатыры* (А. Макаёнак). Эліптычны сказ у дадзеным выпадку з'яўляецца ўстойлівым спалучэннем, а ў такіх адзінках сінтаксічная функцыя з'яўляецца непадзельнай. Таму пропуск аднаго кампанента структуры амаль што незаўважаны. Ды і адназначнага погляду ў мовазнаўстве на гэту праблему не існуе: не ўсе даследчыкі адносяць да эліптычнай канструкцыю, якая з'яўляецца ўстойлівай і ў якой апушчаны дзеяслоўны кампанент. Мы лічым, што калі адбываецца перамяшчэнне сінтаксічных функцый у выніку пропуску кампанента, то пэўная трансфармацыя адбываецца і сказ можна разглядаць як няпоўны. У дадзеным выпадку без дзеяслова страцілася б семантыка ўстойлівай адзінкі, аднак мадальны дзеяслоў *магу* ажыццяўляе семантычнае і функцыянальнае замяшчэнне апушчанага дзеяслова і сказ становіцца выразным.

Эліптычны сказ тыпу *Па-людску трэба з імі* з'яўляецца семантычна неадназначным. *Па-людску* можна абыходзіцца з шырокім колам суб'ектаў. Таму тут проста неабходны семантычны спецыфікатар: *Ты як хочаш думай, а – Каляды ёто Каляды! Па-людску трэба з імі* (І. Мележ). У эліптычным сказе тут таксама ўжываецца безасабова-прэдыкатыўнае прыслоўе *па-людску*. Аднак адметнасцю гэтай канструкцыі з'яўляецца тое, што прэдыкат мае іменны характар і менавіта ён удакладняе і канчаткова фарміруе семантыку эліптычнага сказа. А эліптычны сказ, у сваю чаргу, звужае значэнне спецыфікатара. У дадзеным выпадку (у эліптычным сказе) назіраецца выразнае перамяшчэнне сінтаксічных функцый, што ўплывае на семантычныя адносіны паміж кампанентамі.

Эліптычны сказ тыпу *Адразу па два кавалеры, як стража, па баках* мае высокую ступень самастойнасці, аднак змяшчае элементы імпліцытнасці. У кантэксце названы сказ *А трэція – дак занятыя! Адразу па два кавалеры, як стража, па баках* (І. Мележ) істотна звужае семантыку спецыфікатара, і пры гэтым фарміруецца двухбаковая семантычная сувязь паміж імі. Аднак падобныя канструкцыі ўжываюцца ў мастацкай літаратуры і публіцыстыцы надзвычай рэдка.

І зусім рэдка сустракаюцца эліптычныя канструкцыі, якія ўдакладняюць змест спецыфікатара *сродкамі пыталнай канструкцыі*. Прычым пытанне знаходзіцца ў мове аднаго персанажа, у адрозненне ад дыялагічнай мовы, дзе кожная рэпліка належыць асобнаму персанажу. Канструкцыя тыпу *Каб я – і з ёй?* патрабуе абавязковай спецыфікацыі, бо мае неадназначны характар. Семантычная неадназначнасць падобнага сказа абумоўлена тым, што аб'ект і суб'ект без дапаможных сродкаў не могуць сфарміраваць дакладную семантыку. Для канчатковага ўдакладнення значэння сказа неабходны, як мінімум, адзін сірканстант. Пры далучэнні спецыфікатара *Каб я – і з ёй? Ды ты вар'ятка, // Калі паверыла ў абман* (Н. Гілевіч) сэнс эліптычнага сказа становіцца надзвычай выразным. Акрамя таго, эліптычны сказ з'яўляецца пасылкай для вываду, што змяшчаецца ў спецыфікатары. Прычым выражаецца яна пыталнай канструкцыяй са сцвярджалым сэнсам, што таксама з'яўляецца адметным. Зыходзячы з прыведзеных фактаў, можна зрабіць выснову, што спецыфікатар у дадзеным комплексе канструкцыі набывае імпліцытную семантыку. Такая з'ява часам назіраецца ў мастацкай літаратуры і ў публіцыстычна-інфармацыйных тэкстах.

Эліптычны сказ тыпу *Я – што?* без спецыфікатара функцыянаваць не можа. Гэта тлумачыцца тым, што ў структуры сказа ёсць толькі семантычны суб'ект. Сам па сабе ён не можа сфарміраваць семантыку сказа, бо яна можа мець некалькі напавуненняў.

Я – што? – сцвярджэнне;

Я – што? – адмоўе і іш.

Пры далучэнні спецыфікатара – *Я – што? Загад! Чулі!* (В. Быкаў) эліптычны сказ набывае выразную семантыку адмоўя. Прычым названая семантыка з'яўляецца імпліцытнай, змяшчае ўдакладненне ў дачыненні да спецыфікатара і выражаецца пыталнай канструкцыяй. Выкарыстанне пыталнага сказа ў функцыі сцвярджалых надае канструкцыі пэўную ступень экспрэсіі, што робіць магчымым ствараць моўную характарыстыку персанажам.

Вельмі цікавым з'яўляецца прыклад *А калі – немцы?* (В. Быкаў). Па-першае, канструкцыя семантычна неадназначная. Нягледзячы на ўнутрысінтагматычную дастатковасць, сказ можа быць ужыты ў самых розных кантэкстах. Прычым семантычны дыяпазон

канструкцыі надзвычай шырокі. Семантыка названага сказа можа мець некалькі рэалізацый як у экспліцытнай форме, так і ў імпліцытнай. Вызначыць характар сказа можна толькі пры далучэнні спецыфікатара: *Глядзі, які смелы: ішоў! – зласнавата азваўся Ляўчук. – А калі – немцы?* (В. Быкаў). Спецыфікатар дазваляе нам вызначыць, што эліптычны сказ перадае мадальнае (умоўнае) значэнне ў форме пыталнай канструкцыі. Акрамя таго, эліптычны сказ у дадзеным кантэксте набывае імпліцытную семантыку і змяшчае ўдакладненне ў дачыненні да свайго спецыфікатара. Такая двухбаковая сувязь дазваляе найбольш поўна рэалізаваць спалучальныя магчымасці эліптычнага сказа.

Канструкцыя *А калі захочуць так, як ты, – на гатовенькае* (А. Макаёнак) характарызуецца адноснай семантычнай самастойнасцю. Семантычная самастойнасць тлумачыцца наяўнасцю ў структуры сказа суб'екта і трансфармаванай часткі прэдыката. Пыталная інтанацыя са сцвярджалым значэннем надае канструкцыі пэўную ступень экспрэсіўнасці. Аднак вызначыць характар канструкцыі (імпліцытны або экспліцытны) можна толькі пры далучэнні спецыфікатара. Спецыфікатар *А што ж будзе сеяць, жаць, шыць, будаваць дамы, рэстараны, яхты, машыны? А калі ясе захочуць так, як ты, – на гатовенькае?* (А. Макаёнак) дакладна фарміруе семантыку – эліптычны сказ змяшчае ўмову і пры гэтым мае экспліцытны характар і ўдакладняе семантыку эліптычнай канструкцыі.

Відавочна, што поўныя канструкцыі вельмі часта выкарыстоўваюцца ў якасці спецыфікатара эліптычных. Прычым паміж імі фарміруюцца розныя логіка-семантычныя адносіны, што надае выразам семантычную ёмістасць і выразнасць. Сінтаксічная структура спецыфікатараў таксама разнастайная: постпазіцыйная, перадпазіцыйная і камбінаваная. На аснове праведзенага даследавання можна зрабіць выснову, што эліптычныя канструкцыі з'яўляюцца семантычна неадназначнымі і патрабуюць абавязковай спецыфікацыі.

ЛІТАРАТУРА

- Адилова З.Ш. Эллиптические предложения // Изв. АН КазССР. Сер. филол. 1988. № 3. С. 54–60.
 Артюшков И.В. К вопросу о соотношении прерванных и неполных предложений // Предложение как многоаспектная единица языка. Русский язык: Межвуз. сб. науч. тр. М., 1984. С. 54–64.

Вардуть И. Ф. К вопросу о явлении эллипсиса // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: Докл. на конф. по теорет. проблемам синтаксиса. М., 1969. С. 59–70.

Винокур Т. Г. Об эллиптическом словоупотреблении в современной разговорной речи // Развитие лексики современного русского языка: Сб. ст. М., 1965. С. 29–38.

Дубовцева Т. Ф. Семантизация эллиптических конструкций как условие их функционирования в диалоге. Саратов, 1998.

Дубовцева Т. Ф. Условия функционирования эллиптических конструкций: на материале русской и английской речи // Особенности функционирования разноуровневых единиц языка: Межвуз. науч. сб. Саратов, 1988. С. 71–76.

Золотова Г. А. К вопросу о неполных предложениях // Русский язык: Сб. тр. М., 1975. С. 106–118.

Обердербер А. Р. Эллиптическая субстантивация как стилистический прием // Вопросы язы-

кознания и литературоведения. Алма-Ата, 1977. С. 50–56.

Огнева Н. В. Неполные предложения как элемент структуры межабзацных связей // Текстобразующие потенции языковых единиц и категорий: Межвуз. сб. науч. тр. Барнаул, 1990. С. 98–108.

Ситдикова Ф. Б. Эллипсис как средство проявления имплицитного (на материале татарского языка) // Языковые уровни и их взаимодействие. Казань, 1990. С. 33–44.

Сковородников А. П. О неполноте эллиптических предложений в аспекте их синтагматики и парадигматики // Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры: Межвуз. сб. Красноярск, 1984. С. 21–30.

Пастушій у рэдакцыю 26.06.08.

Наталля Уладзіміраўна Чайка – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовознаўства БДПУ імя М. Танка.

Е. В. СТРИЖЕВИЧ

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГЛАГОЛОВ С КОРНЕВОЙ МОРФЕМОЙ ЛАТИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Анализируются словообразовательные гнезда с вершиной – глаголом с корневой морфемой латинского происхождения, а также количественные и структурно-семантические дериваты; выявляется своеобразие отражения валентностей производящего глагола производными различных частей речи на первой ступени деривации; определяются причины низкого деривационного потенциала отдельных лексем.

The word-formative families of words with the top – the verb with a root morpheme of the Latin origin are analyzed. The quantitative and semantic analysis of derivatives is conducted. The originality of the reflection of valency of a productive verb by the derivatives of different parts of speech is revealed on the first step of derivation; the reasons of low derivative potential of separate lexem are determined.

Одной из актуальных проблем современной лингвистики является выявление и описание словообразовательных возможностей слов различных частей речи. Особый интерес в этом отношении представляет изучение деривационного потенциала глаголов. Подобные исследования, посвященные определению условий образования новых производных и ограничений в реализации словопорождающих способностей отдельных лексем, особенно плодотворны на уровне комплексных единиц словообразования, таких как словообразовательные гнезда (СГ) и словообразовательные парадигмы (СП) (см. Артюхова 2005; Земская 1992, 2005; Морозова 1980; Яруллина 1980 и др.).

Целью настоящего исследования является определение словообразовательного потенциала непродуцированных глаголов с корневой морфемой латинского происхождения.

За основу при отборе иноязычных глаголов мы взяли «Толковый словарь иноязычных слов» (см. Крысин 1998), кроме того, привлекались данные «Современного словаря иностранных слов» (1999) и «Словаря русского языка» (1985).

В «Словообразовательном словаре русского языка» А. Н. Тихонова (см. Тихонов 1990) мы обнаружили 266 СГ с исходным иноязычным глаголом.

Анализ производных в исследуемых СГ с точки зрения их словообразовательной активности на разных ступенях деривации показал, что наибольшее количество произ-

* Под термином «иноязычный» мы вслед за Л. П. Крысиным (см. Крысин 1998, 5) понимаем любые лексические элементы неисконного происхождения. Конкретно нас интересовали глаголы с иноязычными корнями латинского происхождения: **дистиллировать** из лат. *distillare* (стекать по каплям) (Словарь русского языка 1985); **публиковать** через польск. *publikowac* из лат. *publicare* (обнародовать) (Крысин 1998).